

Наталія Дмитренко
(Ніжин)

НАРОДОЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ МІСЦЕВИХ МУЗЕЇВ ПІВНІЧНОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ (20-ті роки ХХ століття)

У перші пореволюційні роки в Україні сформувалися сприятливі умови для досліджень у галузі народознавства. Одним з потужних каталізаторів цього процесу стало проголошення незалежної української держави (1918), що сприяло пробудженню національної свідомості та бажанню достеменно знати складну історію розвитку українського етносу. До того ж однією з головних мотивацій розгортання народознавчих досліджень були потреба і бажання довести світовій спільноті, що незалежна Україна – рівноправна країна, яка має неповторну історію та культуру. «У який бік життя не поглянемо, скрізь побачимо, як оригінально, своєрідно складав свою культуру народ український», – писав Іван Огієнко. Революційні змагання стали на заваді цьому процесові.

Наступним поштовхом до відновлення народознавчих досліджень стала проголошена радянською державою політика коренізації (для українського народу – українізації), яка декларувала пріоритетний розвиток корінних народів (1923). На жаль, це був реверанс у бік народу з метою усунути опір остаточному закріпленню радянської влади на Україні, спроба підживити та підтримати національні сили, які мали вплив на формування громад-

ської думки. Позитивним відгуком на політику українізації була пробуджена віра в національне відродження та душевний порив, сумлінна праця кращих представників української інтелігенції на шляху дослідження історії розвитку свого народу.

До середини 20-х років ХХ ст. в країні, головним чином, формувалася музейна мережа. На Північному Лівобережжі в цей час діяло 14 місцевих музеїв. Саме вони в провінції стали закладами, що були чи не найголовнішими та найактивнішими осередками народознавчої діяльності, мета якої – збір, вивчення та популяризація кращих зразків народної творчості.

У 1920 році губернський комітет охорони пам'яток звернувся до громадськості: «Тепер всі цивілізовані народи дізнались, яке велике значення для виховання юнацтва і для прогресу науки та культури взагалі мають різні остатки старовинної культури і здобутки сучасної культури та мистецтва і через те вони стали енергійно збирати і охороняти від загибелі якомога більше таких речей. Наш народ завдяки своїй безмежній темноті під час перевороту знищив і зруйнував дуже багато пам'яток нашої старовини, мистецтва і природи»¹. Це був заклик до збереження свого минулого, щоби мати надію на розвиток на-

ції в майбутньому. Розміри втраченого під час громадянської війни культурного спадку були вражаючими і викликали занепокоєння в колах науковців. Треба було негайно братися за справу збереження кращих, найхарактерніших зразків національного мистецтва та культури. Ще в процесі створення музеїв, формування музейних колекцій суттєву увагу надавали збору етнографічного матеріалу. Одним з перших на Північному Лівобережжі провінційних музеїв це зробив Роменський народний музей мистецтва, науки та промисловості. Протоколом загальних зборів членів Роменського товариства охорони пам'яток у квітні 1920 року прийнято рішення оформити значну кількість етнографічного матеріалу в окремий відділ². У січні 1923 року етнографічний відділ музею налічував 123 експонати (побутові речі, національний одяг, зразки української народної вишивки). Суттєве поповнення етнографічної колекції відбулося в цьому ж році, коли після ліквідації роменської «Просвіти» в музей передали глиняний посуд, рушники, українські книги (загалом 145 предметів)³. За часом утворення етнографічного відділу поряд з Роменським музеєм стоїть Лохвицький музей ім. Г. Сковороди, який мав дореволюційну історію (створений 1914 року). За радянських часів роботу музею відновили (1921 р.), у його структурі розпочав роботу відділ українського народного мистецтва та кустарного виробництва⁴.

На початку 1920-х років свою роль у збереженні та зборі етнографічного матеріалу відігравали повітові комісії з охорони пам'яток старовини і мистецтва, уважаючи за необхідне організувати збір виробів народного мистецтва в селян, збирати найбільш цікаві й характерні для даної місцевості речі з подальшою передачею їх до музеїв⁵.

Низова ініціатива підтримана була і Чернігівською губполітосвітою, яка в плані роботи на 1924 рік намітила утворення в музеях українських відділів, де було б «скупчено все, що торкається до України та її культури»⁶. У середині 1920-х років етнографічні відділи працювали в Сосницькому й Остерському музеях. Етнографічний відділ Сосницького музею в 1924 році налічував 25 експонатів⁷. Директор музею Ю. Виноградський організував фольклорно-етнографічні експедиції. За результатами досліджень наприкінці 20-х років ХХ ст. до «Українського діалектичного збірника» їм були надіслані наукові статті «Павло Кияниця – оповідач

про старовину» і «Говірка м. Сосниці та деякі відомості про говірки сіл сусідніх районів»⁸. Наприкінці 1920-х років етнографічну колекцію музею становили старовинні козацькі люльки, селянський глиняний посуд, різьблені ковшики – «михайлики», вулик, рубель, кушка, українські килими, скатертини⁹. У 1923–1924 роках при Остерському музеї працював етнографічний підвідділ історико-археологічного відділу, у якому були представлені 46 експонатів. Наступного року кількість експонатів подвоїлася (103 експонати), і етнографічний відділ став самостійною структурною одиницею музею¹⁰. Директор музею А. Розанов разом із членами Товариства краєзнавства збирали фольклорні й етнографічні матеріали, поповнюючи колекцію українським народним одягом, предметами побуту жителів своєї округи, різьбленими речами, які представляли знамениту остерську школу майстрів Підліських¹¹.

Деякі музеї накопичені етнографічні матеріали презентували у складі історико-етнографічних відділів (Конотоп, Ніжин). Конотопський окружний музей у 1925 році налічував 736 експонатів, а загальна кількість експонатів історико-етнографічного відділу Ніжинського окружного музею у 1930 році становила 850 предметів¹². Досліджені джерела не дають можливості дізнатися, який відсоток становили саме етнографічні речі. Але маємо інформацію, яка стосується предметного складу етнографічних експозицій. Ніжинський окружний музей демонстрував колекцію інструментів майстрів-золотарів, традиційний для свого регіону гончарний посуд та глиняні іграшки¹³. Етнографічна збірка Конотопського музею містила случькі пояси з клеймами майстрів, цехові прапори, зразки гаптування і тканини, одвірок 1700 року¹⁴.

Систематичні етнографічні дослідження округи проводив Сумський художньо-історичний музей. Речі, що надходили до музею, були, головним чином, творами декоративно-ужиткового мистецтва, що зумовлено профілем музею. Основний масив експонатів становила колекція Оскара Гансена, домінантою якої були речі декоративно-мистецького характеру. У своїй збірці музей мав вироби з українського гутного скла, колекцію порцеляни українських фабрик (Волокитине, Корець, Баранівка, Городниця, Поскоchino, Ніборов), колекцію українських килимів кінця XVII – початку XIX ст., старовинні ви-

шиванки золотом і сріблом, слуцькі пояси¹⁵. Результатом наукових розробок музейних етнографічних збірок став ряд публікацій директора Сумського музею Н. Онацького: «Українська порцеляна», «Українське гутне скло», «Межигірський фаянс», «Старовинні кахлі Сумщини»¹⁶.

Подібний до Сумського музею профіль мав Лебединський народний музей. У 1926 році в ньому діяли відділи українського різьбярства, старовинних українських килимів, старовинної військової зброї, українського художнього лиття та виробів прикладного мистецтва¹⁷.

Свідченням народознавчої роботи Новгород-Сіверського музею є стаття його першого директора І. Абрамова «Краєведи-самоучки», яка присвячена старожилу м. Воронеж Чернігівської губернії Д. Є. Макаренку як носію місцевого фольклору. Його пам'ять зберігала значну кількість місцевих легенд та переказів, пов'язаних з історією урочищ. Цей факт свідчив про фольклорно-пошукову роботу музею¹⁸.

Досить активно проводили на теренах Прилуцької округи народознавчі дослідження. Організаторами цього процесу виступили окружний музей та музейна секція, до складу якої входили представники установ і громадських організацій. На початку 1928 року музей володів значимою за кількістю та якістю експонатів етнографічною колекцією. Це зразки старовинного різьбярства (рамки до портретів, сволоки та меблі XVIII ст.); збірка килимів, рушників, плахт; колекція сільськогосподарського знаряддя (плуг, рало, вулики), зібрана студентським краєзнавчим гуртком на чолі з Є. Хоменко¹⁹.

Значною кількістю етнографічного матеріалу володів Гадяцький музей ім. Драгоманова. Але при наповненні колекції Полтавського пролетарського музею багато цінного матеріалу було вилучено за його вимогою. В Акті обстеження музею влітку 1925 року було зазначено, що в музеї є колекція рушників та плахт, і він має всі умови до подальшого розвитку в разі поповнення його етнографічним матеріалом та надання краєзнавчого профілю²⁰.

Таким чином, досліджені джерела дають змогу встановити, що народознавчу діяльність проводили одинадцять музеїв Північного Лівобережжя із чотирнадцяти існуючих на той час. Головною її метою у 20-х роках ХХ ст. було пробудження національної свідомості, виховання справжніх патріотів –

людей, які справді відчувають власну нероздільність зі своїм народом, його історією та культурою. Шляхами для досягнення цієї мети були збереження, вивчення та популяризація кращих зразків народного мистецтва, фольклору; залучення співгромадян до активної збирацько-дослідної діяльності в галузі народознавства, естетичне виховання, формування моральних і професійних якостей особистості на прикладах народних майстрів.

Примітки

¹ Державний архів Сумської області (далі – ДАСО). – Ф. р 6434, оп. 1, спр. 1, арк. 7, 7 зв.

² Там само. – Ф. р 6434, оп. 1, спр. 2, арк. 11, 11 зв.

³ Там само. – Ф. р 5601, оп. 1, спр. 30, арк. 11, 42, 42 зв.

⁴ Там само. – Арк. 49 зв, 49 а.

⁵ Там само. – Ф. р 6434, оп. 1, спр. 2, арк. 27–28.

⁶ Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). – Ф. р 593, оп. 1, спр. 1746, арк. 5.

⁷ Там само. – Спр. 1862, арк. 289.

⁸ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОВУ). – Ф. 166, оп. 8, спр. 443, арк. 104–107.

⁹ Український музей. Збірник 1. – К., 1927. – С. 252.

¹⁰ Відділ ДАЧО в м. Ніжині. – Ф. р 598, оп. 1, спр. 666, арк. 21; ДАЧО. – Ф. р 600, оп. 1, спр. 796, арк. 3.

¹¹ ЦДАВОВУ. – Ф. 166, оп. 8, спр. 443, арк. 186; *Добробоженко О. Г.* Експонати розповідають // Науково-практична конференція з нагоди 100-річного ювілею Остерського краєзнавчого музею : зб. наук. праць і публікацій. – Остер, 2008. – С. 76.

¹² ДАСО. – Ф. р 4653, оп. 1, спр. 31, арк. 49–50; Відділ ДАЧО в м. Ніжині. – Ф. р 6093, оп. 1, спр. 21, арк. 12.

¹³ Ніжинський музей імені М. В. Гоголя // Глобус. – 1928. – № 19. – С. 303.

¹⁴ Український музей... – С. 255.

¹⁵ Там само. – С. 240.

¹⁶ Онацький Н. Х. (до 130-річчя від дня народження) – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – С. 11.

¹⁷ ДАСО. – Ф. р 33, оп. 1, спр. 28, арк. 14–15.

¹⁸ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Х 4744.

¹⁹ Бюлетень Прилуцького окружного музею. Прилуки. – 1928. – № 1 – С. 5, 8.

²⁰ ДАСО. – Ф. р 6434, оп. 1, спр. 10, арк. 10, 11.